

Pabėgėlių vaikų integravimas

Anna Veršok

Truputis istorijos

1995 m. Čėčenijos Respublikoje prasidėjus kariniams veiksams, į Rusiją plūstelėjo pabėgėliai. Pradžioje daugeliui jų pavyko visai neblogai įsikurti – gavo kompensacijas už prarastus namus, susirado darbus ir galėjo leisti vaikus į mokyklas. Pabėgėlių daugėjant, Maskvos ir kai kurių kitų Rusijos rajonų valdžia pabandė apsiginti – buvo priimtas įstatymas, ribojantis naujųjų atvykėlių teises.

1996 m. rudenį „Civilinės pagalbos“, ne pelno organizacijos, teikiančios pagalbą pabėgėliams ir priverstiniais migrantams, biure be perstojo skambėjo telefonai. Pabėgėlių vaikų tėvai nuo ryto iki vakaro skambina skųsdamiesi, kad jų atžalų nepriima į Maskvos mokyklas. Anksčiau pakakdavo „Civilinės pagalbos“ darbuotojui ar Dūmos nariui paskambinti mokyklos direktoriui ir paprašyti priimti kokį nors vaiką į mokyklą. 1996 m. tokie skambučiai tapo neveiksmingi. Mokyklų vadovai teisindavosi negali priimti vaikų, kurių tėvai neregistruoti kaip nuolatiniai Maskvos gyventojai. Mokyklos negalinčios šiai tvarkai nusižengti, nes valdžia jas kas savaitę tikrinanti.

„Civilinė pagalba“ padavė Maskvos valdžią į teismą ir bylą laimėjo, bet tik... po ketverių metų. 1996-aisiais to dar nebuvo galima numatyti. Tuomet „Civilinė pagalba“ pasiūlė pabėgėlių vaikus mokyti mums – universiteto studentams.

Taip 1996 m. kovą Maskvoje buvo įsteigtas Pabėgėlių vaikų integravimo ir ugdymo centras. Neturėjome nei klasių, nei aiškaus supratimo, nuo ko pradėti. Be to, niekas iš mūsų iki tol nebuvo nei mokytoju dirbęs, nei turėjęs reikalų su pabėgėliais. Vis dėlto, būdami universiteto studentai, šiek tiek žinių apie mokymą ir mokymąsi turėjome ir daugelis ateityje ketinome dirbti su vaikais. Trumpai tariant, nutarėme pamėginti.

Buvome jauni optimistai ir nuoširdžiai tikėjome, kad mums iš tiesų pavyks atstoti šiems vaikams tikrą bendrojo lavinimo mokyklą. Keičiantis programai, brendome ir mes patys. Patyrę nemažai mokymo nesėkmių, pagaliau suvokėme, kad susidoroti su tokia milžiniška problema – ne mūsų jėgoms, nors ir sugebėjome daugelį vaikų įtaisyti į normalias Maskvos mokyklas. Galiausiai supratome, kad pagrindinė mūsų užduotis – parengti vaikus įprastai mokyklai, padėti jiems prisitaikyti ir prie naujos mokyklos, ir prie naujos aplinkos – Maskvos.

1989 m. Rusijoje buvo įsteigta „Civilinė pagalba“ - viešoji labdaros organizacija, teikianti paramą priverstiniais migrantams. Ji įkurta kaip atsakas į Armėnijos pabėgėlių, kurie dėl etninių konfliktų Azerbaidžane plūstelėjo į Maskvą, bangą. Jungtinių Tautų vartojamas terminas „priverstiniai migrantai“ apibrėžia ir pabėgėlius (asmenis, kurie paliko gimtąją šalį siekdami išvengti etninių, religinių ar politinių persekiojimų), ir perkeltuosius asmenis (žmones, dėl persekiojimų priverstus migruoti šalies, kurioje gimė, viduje). „Civilinė pagalba“ teikia teisės, medicinos, humanitarinę ir tarpininkavimo pagalbą visiems jos pageidaujantiems priverstiniais migrantams neatsižvelgdama į jų imigracijos statusą ir tolesnius ketinimus įsikurti. Šios organizacijos parama prieinama kiekvienam migrantui, tvirtinančiam, kad jis arba jo šeima yra persekiuojama, diskriminuojama ar patiria pavojų gyvybei.

„Civilinės pagalbos“ darbuotojai palaiko ryšius su visomis pabėgėliais besirūpinančiomis Rusijos agentūromis, centrinėmis ir regioninėmis migrantų reikalų tarnybomis, Rusijos Federacijos parlamentu, Švietimo, Sveikatos, Socialinių reikalų ir Vidaus reikalų ministerijomis bei Prokurorų biuru. „Civilinėje pagalboje“ dirba du gydytojai terapeutai ir psichologas. Organizacijos nariai dalyvauja Rusijoje rengiamuose seminaruose, mokymuose ir spaudos konferencijose pabėgėlių klausimais. Suinteresuotosioms šalims jie teikia informaciją pabėgėlių

teisių pažeidimo atvejais, kaip ekspertai konsultantai prisideda rengdami susijusius su priverstiniais migrantais įstatymus ir kontrolės priemones.

1996 m. „Civilinės pagalbos“ organizacija, pirmiausia siekdama patenkinti naujos pabėgėlių bangos iš Čėčėnijos poreikius, Maskvoje įkūrė Pabėgėlių vaikų integravimo ir ugdymo centrą. Daugiausia dėmesio ši organizacija skiria reabilitaciniam ugdymui: žinios yra didžiulė socialinė jėga, galinti pakelti savigarbą ir suteikti naujų saviraiškos galimybių. Sėkmė mokykloje yra gyvenimo sėkmės pagrindas, o tai svarbiausia atkuriant ar atnaujinant socialinius ryšius, kurių neteko pabėgėlių vaikai. Todėl vienas pagrindinių centro tikslų – sukurti palankias tiek akademinės, tiek socialinės sėkmės mokykloje sąlygas. Siekiama padėti pabėgėlių vaikams prisitaikyti prie naujos aplinkos ir integruoti tai, ką yra patyrę prieš emigruoti priverstusią tragediją, jos meru ir po jos, kad atgautų tam tikrą stabilumo pojūtį.

Centro mokytojai yra universiteto studentai savanoriai, kuriems vadovauja patyrę specialistai. Šiuo metu čia dirba 37 mokytojai savanoriai, globojantys 27 vaikus. Mokoma pagrindinių dalykų: matematikos, rusų ir anglų kalbų. Manoma, kad išmanydami šiuos dalykus vaikai galės mokytis normalioje mokykloje.

Artimiausioje ateityje centras tikisi gauti oficialų papildomojo ugdymo institucijos statusą, taip pat licenciją teikti ugdymo ir psichologinę paramą. Jo veiklą ketinama plėsti, kad čia galėtų lankytis iki šimto vaikų.

Straipsnyje „Pabėgėlių vaikų integravimas“ Anna Veršok dalijasi patirtimi, įgyta per kelerius darbo centre metus.

Ką veikiamo dabar

Mokykloje pabėgėlių vaikus užgriūva daugybė traumuojančių dalykų. Priežastys dvejopos: 1) vaikai būna atsilikę moksle (ir dėl to, kad Maskvos mokyklų labai aukšti reikalavimai, ir kad jie būna nelankę mokyklos nuo šešių mėnesių iki trejų metų) ir 2) jie kenčia nuo paplitusio neigiamo požiūrio į nemaskviškus. Dažnai vaikai susiduria su neigiamu ne tik klasės draugų, bet ir kai kurių mokytojų vertinimu. Laimei, kai naujokai pasirodo esą puikūs mokiniai, daugelis mokytojų savo išankstinę nuomonę pakeičia.

Pradžioje mūsų centrą kasdien lankė vidutiniškai 10 vaikų, o šiuo metu jų paprastai būna 20-35. Beveik visi jie anksčiau gyveno Čėčėnijos Respublikoje ir namus buvo priversti palikti dėl karinio konflikto. Kiekvieno vaiko atvejis – vis kitokia istorija, reikalaujanti savito tiek psichologinio, tiek akademinio požiūrio integruojant jį į naują aplinką.

Centre mokytojais dirbantys universiteto studentai daugeliui pabėgėlių paauglių atstoja vyresnius brolius ar seseris. Požiūris į mokymą labai individualus, padedantis užmegzti glaudžius emocinius mokytojo ir mokinio ryšius. Ir jeigu tokios poros nariai puikiai atitinka vienas kitą, mokytojas gali tapti patikimu vaiko draugu, net auklėtoju, padedančiu prisitaikyti prie naujos kultūros. Nors kaukaziečiai paaugliai paprastai atrodo daug labiau subrendę nei jų bendraamžiai iš Vidurio Rusijos ir siekia būti nepriklausomi, iš tiesų jiems irgi labai reikia suaugusiųjų globos.

Tačiau mes negalime jiems atstoti tėvų. Pastebėjome, kad nuo šeimos labai priklauso, ar vaikas sėkmingai prisitaikys prie aplinkos, o visų svarbiausia yra tėvų buvimas greta. Kai kurių centre besimokančių vaikų, pavyzdžiui, Milanos ir Kazbeko, Maskvoje kartu gyveno visi artimiausi giminaičiai. Kitų vaikų, kaip antai Achmedo ir TAMILOS, šeimos buvo karo išblaškytos.

Achmedas ir Tamila Maskvoje gyveno tik su mama ir vyresniąja seserimi. Mama su seserimi dažnai vykdavo į Čėčėniją aplankyti ten pasilikusių šeimos narių, todėl vaikai Maskvoje neretai būdavo vienui vieni. Jie labai ilgėdavosi namų. Kartais vaikai net pristigdavo maisto, ir mes jiems duodavome pinigų, kad nebadautų. Pripratę prie psichologinio stabilumo, prie saugios šeimos, o dabar, atrodo, suaugusiųjų tiesiog

pamiršti, kartais net ištisoms savaitėms, vieniši, susikrimtę, tokie vaikai aiškiai išgyveno didžiulį stresą, ir vargu ar galėjome tikėtis, kad jie sėkmingai prisitaikys prie naujos aplinkos ir kibs į mokslus.

Vaikai, gyvenantys kartu su tėvais, tegul ir ne pačiais jautriausiais, turėjo kur kas daugiau galimybių – bent jau nesijautė pamesti.

Milanos ir Kazbeko šeima Čėčėnijos Respubliką paliko dar prieš prasidedant karo veiksmams, 1994 m. Manydami, kad viskas greitai susitvarkys ir šeima galės grįžti namo, tėvai neleido vaikų į mokyklą, bet mokė patys. Laikui bėgant, Milana ir Kazbekas pasijuto nekaip: jiems stigo draugų, nebuvo ką veikti. Galiausiai despotiškas tėvas sutiko leisti vaikus į mokyklą, deja, jie jau buvo gerokai atsilikę ir gėdijosi sėdėti vienoje klasėje su daug jaunesniais mokiniais. Tačiau liktis namie ir klausytis nesiliaujančių tėvų barnių irgi buvo nepakeliama. Be to, jų jaunesnysis brolukas, pirmą klasę pradėjęs lankyti Maskvoje, pasirodė esąs puikus mokinys ir neteikė šeimai jokių rūpesčių. Milana su Kazbeku pasijuto antrarūšiai ne tik gatvėje, bet ir šeimoje. Tėvai panoro rasti vietą, kur vaikai galėtų mokytis. Taip 1998 m. penkiolikmetis Kazbekas ir šešiolikmetė Milana pirmą kartą apsilankė mūsų centre...

Mokymosi tikslus, ypač dirbdami su paaugliais, paprastai aptariame drauge su tėvais ir vaikais. Šiuo atveju Kazbeko ir Milanos tikslas buvo sėkmingai baigti eksternatą, specialiąją mokyklą, kur programa dėstoma sparčiau – metų kursas išinamas per šešis mėnesius. Jei tėvai ar vaikai su konkrečiu prašymu į mus nesikreipia, psichologinės šeimų problemos paprastai nesprendžiamos. Teikiant psichologinę pagalbą, svarbiausias mūsų centro tikslas beveik visuomet tas pats – sukurti atvirą ir draugišką klimata, skatinanti vaiko reabilitaciją ir saviraišką.

Dabar Milana ir Kazbekas – universiteto studentai. Šeimos tėvas pagaliau įvertino jų (kartu ir mūsų) pastangas ir suprato, kad vaikai turi gauti tinkamą išsilavinimą. Prireikus Milana ir Kazbekas vis dar kreipiasi į mus psichologinės paramos ar net dėl mokymosi sunkumų.

Kai vaikų interesus šeima laiko svarbiausiais, prognozės, žinoma, būna daug geresnės.

Amirchanas, berniukas iš kalnų aūlo, iš paprastos šeimos, praleidęs vienus mokslo metus, Maskvoje vėl pradėjo lankyti mokyklą. Veikiai jis pasivijo klasės draugus ir šelmiškai šypsodamasis klausinėjo savo literatūros mokytoją: “Ar jūs skaitėte šitą knygą? O šitą? Tikriausiai skaitėte sutrumpintą variantą, o aš – visą tekstą”. Jis nepaprastai mėgo skaityti ir apskritai buvo linkęs į mokslus. Amirchano šeima, kuri dabar jau tikriausiai grįžusi į Čėčėniją, kelionę į namus atidėjo dėl sūnaus: tėvai norėjo, kad Amirchanas baigtų mokyklą ir įstotų į universitetą, - tuomet jie galės išvykti ramesne širdimi.

Su kuo mes susiduriame

Visuomet turime omenyje, kad karas Čėčėnijoje iš esmės tebevyksta ir kad čėčėnai jį suvokia kaip etnini konfliktą. Jiems mes esame “rusai”, o tai reiškia – priešai. Šio karo paradoksas tas, kad čėčėnai kartais priversti prašyti “priešų” pagalbos ir ją priimti. Suvokdami, kad pagalbą lengviau priimti iš savos etninės grupės narių, skatiname vaikus bendrauti su kitais centro mokiniais. Iš tiesų mes manome, kad tokie ryšiai ir bendravimas yra svarbi reabilitacijos dalis. Čia, Maskvoje, čėčėnai išsibarstę po visą miestą, ir mūsų centras jiems yra vieta, kur galima susitikti ir aptarti savo rūpesčius, vienas kitam padėti. Deja, ši parama ne visada reiškiasi socialiai priimtiniomis ir civilizuotomis formomis: beveik kasdien susiduriame su dar viena

psichologine ir pedagogine problema – turime slopinti etninius nesutarimus ir netoleranciją, kuri iš suaugusiųjų persiduoda vaikams.

Kartą mūsiškiai berniukai sutarė eiti į vieno iš jų, trylikamečio Achmedo, mokyklą “mušti Rusų”, kurie jį išeidė. Centro darbuotojai apie šį ketinimą sužinojo visiškai atsitiktinai – per grupinės psichoterapijos seansą. Pamažu, žodis po žodžio, patyrėme, kad konfliktas kilo visai ne dėl etninių priežasčių. Pradžioje tai buvo nereikšmingas ginčas – tarp vaikų tokių kasdien kyla begalės. Didžiausia bėda ta, kad pabėgėlių ir vietinių gyventojų ginčai tuoj pat įgauna nacionalinį atspalvį, o suaugusieji, kurie neretai būna šalia, dar įpila į ugnį alyvos. Laimė, šįkart mums pavyko vaikus įtikinti, jog konfliktus irgi galima spręsti dialogu. O mūsų direktoriaus pavaduotojas parodė gerą pavyzdį – nuvyko su vaikais į Achmedo mokyklą ir kartu su jais dalyvavo “taikos derybose”.

Kaip jiems padėti?

Kas yra psichologinė adaptacija ir kam ji būtina? Adaptuotis reikia žmogui, kuris pateko į nepalankią padėtį, t. y. aplinkybes, neatitinkančias jo pasaulio suvokimo. Pasak L. Vygotsky'o (p. 432), disadaptacija – tai svarbus ir normalus “socialinės raidos situacijos” keitimosi etapas, suteikiantis galimybių pažinti normas, taisykles ir vertybes. Tačiau šis etapas gali tapti pavojingas, jei per ilgai užtrunka ir ima kliudyti normaliai sklaidai. Taigi psichologiniai sunkumai, kuriuos pabėgėlių vaikai patiria prisitaikydami prie naujos aplinkos, yra normalus dalykas. Mūsų tikslas – padėti jiems šį prisitaikymo laikotarpį išgyventi, kad patirtų kuo mažiau žalos kaip asmenybės, ir nukreipti juos socialiai priimtinos sklaidos link.

Dauguma mūsų vaikų fizinio smurto nėra patyrę, tačiau buvimas mūšių zonoje paliko jų gyvenime gilius pėdsakus: vieniems jų teko per bombardavimą ieškoti prieglobsčio rūsyje; į kitų namus buvo įsiveržę banditai; treči buvo priversti bėgti iš gimtųjų miestų nesiliaujant artilerijos ugniai; dar kiti eidami namo iš mokyklos bendraamžių buvo apmėtyti akmenimis.

Tokie vaikų biografijos faktai vertė mus į jų ugdymą žiūrėti ypatingai. Dirbdami su pabėgėlių vaikais, kiekvienu konkrečiu atveju bandėme nustatyti, koks socialinės aplinkos aspektas ypač pasikeitė ir buvo vaiko sklaidai svarbiausias. Kompetentingas, kryptingas įsikišimas gali padėti vaikui šiuos sunkumus įveikti, ypač jei pagalba yra nuoširdi.

Aštuonmetę Zulią mama pas mus atvedė 1999 m. jų šeima pabėgo iš bombarduojamo Grozno pabėgėliams skirtu vadinamuoju žaliuoju koridoriumi. Išvykstant iš namų, šeimoje buvo trys vaikai, bet Maskvą pasiekė tik du – vyresnioji Zulios sesuo žuvo per oro antpuolį. Motina susirgo sunkia depresija. Tėvas mėgino sudurti galą su galu griebdamasis atsitiktinių darbų. Zulia panėšėjo į mažą išgąsdintą žvėrelį, ir niekam nekilo nė minties siųsti mergaitę į normalią mokyklą, nes ji visiškai nesugebėjo mokytis. Zulia tiesiog nieko negalėdavo prisiminti. Net jeigu ir pasirodydavo, kad per pamoką mergaitė šį tą suprato, kitą dieną ji jau nieko nebe prisimindavo. Centre Zulia mokėsi tiek, kiek galėjo, tačiau pradžioje nebuvo jokių rezultatų. Po papildomo psichologinio darbo su mama ir dukterimi nusprendėme, kad mergaitėi reikia kuo daugiau tiek privalomojo kurso {matematikos, rusų kalbos}, tiek papildomojo ugdymo (piešimo, skaitymo) pamokų. Dirbdami su šia mergaite, daugiausia pasitelkėme motorinę veiklą skatinančius žaidimus – tarsi būtume žaidę su mažu vaiku. Stengėmės kuo daugiau laiko Zulią atitraukti nuo slogios namų aplinkos, pripildyti jos dienas teigiamos veiklos, padėti pačiai išsikelti mokymosi tikslus.

Kitus mokslo metus Zulia pradėjo normalioje mokykloje, trečioje klasėje. Labai jaudinomės dėl jos, bet, mūsų nuostabai, mergaitė mokėsi tik truputėlį žemiau klasės vidurkio. Dar metus ji ateidavo į centrą papildomos mokymosi paramos, bet laikui bėgant pas mus pasirodydavo vis rečiau.

Supraskime pabėgėlių vaikus

Niekados nevalia pamiršti, kad pabėgėlis tai pirmiausia žmogus, palikęs savą, nors ir pavojingą, aplinką ir pakliuvęs į naują, nepažįstamą. Vaikas, dar nespėjęs pažinti savos kultūros, jau patenka į kitą, todėl jo asmenybė tarsi suskyla, ir tai veikia jo saviraišką, asmenybės sklaidą, gebėjimą skirti gėrį ir blogį. Kim Nguet Bah Tienas, vaikų psichiatras, dirbantis su pabėgėliais Paryžiuje, rašo: „Vaikui pabėgėliui, kuris susiduria su dviem kultūromis ir dviem kalbomis, o ypač paaugliui, kurio fiziologinė ir psichologinė raida jau dvilypė, t. y. jis yra pusiaukelėje tarp vaikystės ir suaugusiųjų pasaulio, vienintelis sektinas pavyzdys renkantis vaidmenį gyvenime yra jo tėvai, irgi pabėgėliai, netekę savo socialinės, profesinės ir asmeninės individualybės. Tai neabejotinai veikia ir vaiko individualybę“ (Čerkasskaja, p. 155).

Pasak F. Aherno (p. 285), vaiko patirtus sunkius išbandymus ir pavojus apibūdina šios sąvokos: trauma, netektis ir nepritekliai. Matydamas sužeistą žmogų, į gabalus suplėšytą kūną ar pats patekęs į mirtiną pavojų, vaikas patiria trauminį stresą. Šitokie išgyvenimai gali turėti ilgalaikių neigiamų padarinių ir suaugusiojo psichinei sveikatai, o vaikai juk daug labiau pažeidžiami. Jie ypač sunkiai traumuojami, jeigu tampa smurto, kurį patiria jų tėvai, liudytojais.

Vienas mūsų devynmetis berniukas nuolat pro miegus verkdamas, nes jo akyse vos nenušovė mamos. Karo metu mama su sūnumi gyveno Grozne. Kartą gatvėje, einant parsinešti vandens, federaliniai kariai juos palaike čečėnais (motina buvo apsigobusi skara, jos oda – pajuodusi nuo saulės ir dulkių). Kareiviai nutarę nesiceremonyti ir pastatę moterį prie sienos. Kad įrodytų esanti ruse, ji buvo priversta parodyti savo baltą krūtinę.

Vaikas yra „kitų žmonių kančių liudytojas arba pats tampa tiesioginio smurto auka“ (Čerepanova, p. 78). Abiem atvejais jis išgyvena siaubą, baismus ir bejėgiškumą. Stresą sukėlusiams veiksniams išnykus, kartais vaikai pusiausvyrą atgauna. Tačiau kai kurie patiria potrauminį stresą, dėl ko jiems sunkiau prisitaikyti prie normalaus gyvenimo, atsiranda „neadekvataus elgesio apraiškų“ (Čerepanova, ten pat).

Daugelis psichologinį stresą patyrusių vaikų dar ilgai kenčia nuo jo padarinių. Kad jie atsigautų, kaip minėjome, svarbus yra šeimos vaidmuo. Ekstremaliomis aplinkybėmis psichologinius vaiko patirto streso padarinius sušvelnina tėvai. Todėl tie, kurie į stresinę situaciją pakliūva kartu su tėvu ar mama, tokius išmėginimus ištveria daug lengviau negu vaikai, atplėšti nuo tėvų ir išvežti į saugesnę vietą.

Žinoma, nesugebėjimo prisitaikyti priežastys yra sudėtingos, bet pagrindinė jų, mūsų nuomone, glūdi šeimos aplinkoje ir šeimos santykiuose. Paprastai visos pabėgėlių šeimos ypač kenčia, kad staiga neteko pajamų, kad sumenko jų socialinis statusas. Labai dažnai tėvai neranda darbo, kai kurie neištveria įtampos ir įninka į alkoholį, dar kiti atsiduria ties nervinio išsekimo riba (arba ir už jos), todėl vaikai nejaučia tėvų paramos, kurios taip beviltiškai trokšta. Mūsų patirtis rodo, kad psichologiškai stabiliausi vaikai kilę iš psichologiškai stabilių šeimų.

Darbas su tėvais

Kaip minėta, beveik be išimties dirbome su vaikais, kuriuos globoja šeimos, todėl mums buvo labai svarbu žinoti, kokia tų šeimų padėtis. Konkrečiu atveju šeimos įtaka yra skirtinga, tačiau kiekvienas vaikas ją jaučia. Šeima daro įtaką vaiko raidai, disadaptacijos formoms, nuo jos priklauso, ar bus veiksmingas galimas įsikišimas. Tad, jei tik įmanoma, į pagalbą stengiamės įtraukti ir tėvus. Pirmiausia norime atkreipti tėvų dėmesį į tai, kad gyvenimas sunkus ne tik jiems, bet ir jų vaikams. Tai suvokę, tėvai kartais nuoširdžiai nustemba, nes depresija vaikams ir suaugusiesiems reiškiasi

skirtingai. Vaikas gali būti pernelyg aktyvus, įkyrus, kaprizingas, reikalaujantis daug dėmesio, t. y. elgtis neadekvačiai tam, ką iš tikrųjų jaučia, - baimei, liūdesiui ar nusiminimui.

Vėliau tėvams aiškiname, kad niekas negali geriau jų vaikams padėti kaip jie patys. Kaip? Pirmiausia įveikdami – nors truputėlį – savo pačių stresą, skausmą ir sielvartą. Tėvų nuotaika vaikus labai smarkiai veikia ir gali sulėtinti jų prisitaikymą. "Net ir menkiausias tėvų patiriamas stresas vaikams daro žalą, nes sukelia sunkių padarinių", - rašo Ahernas (p. 285). Suprasdami psichologinę tėvų būklę, drąsiname juos imtis kokios nors veiklos. Pavyzdžiui, galima pasikalbėti su vaikais apie patirtus išgyvenimus (jiems tai nekenkia), apie dingusius šeimos narius, paaiškinti dabartinę savo padėtį. Be to, galima pasidalyti viltimis, ateities planais ir aptarti konkrečius sumanymus. Jeigu tėvams tai padaryti pasiseka, palengvėja ne tik vaikų, bet ir pačių suaugusiųjų gyvenimas.

Kai pirmą kartą susitikome, Zulios mama skundėsi nesugebanti su savo vaikais susikalbėti – ji tuoj pat susierzindavo, dėl menkiausios priežasties prarasdavo savitvardą ir net vaikus mušdavo, o paskui jausdavosi dėl to kalta. Kaltės jausmą labai gerai pažįsta daugelis pabėgėlių tėvų: jie jaučiasi kalti, kad vaikų neapsaugojo, taigi nesugebėjo atlikti savo, kaip tėvų, pareigos.

Norėdami šią kaltę sušvelninti, tėvai linkę priimti atsakomybę už visa, kas įvyko ir kas vyksta. O tai apsunkina vaikų pastangas prisitaikyti. Tačiau sunkiausia dirbti su tėvais, kurie savo vaikams visiškai abejingi. Jiems nė trupučio nerūpi vaikų jausmai, norai ar baimės. Tokiems tėvams vaikai tėra priemonė tikslui pasiekti.

Ibrahimo mama atrodė esanti labai švelni moteris, o sūnus buvo labai prie jos prisirišęs. Mus nustebino, kad mama nepaleidžia sūnaus iš akių, nors šis anaip tol nėra kūdikis (berniukui jau buvo aštuoneri). Ji nė girdėti nenorėjo, kad sūnus turi lankyti mokyklą. Berniukui metus pasimokius mūsų centre, įtikinome motiną leisti jį į normalią mokyklą. Prabėgo sunkiausi mėnesiai, pradžioje kildavę konfliktai su klasės draugais ir mokytoju užsimiršo, ir Ibrahimas visiškai atgavo pusiausvyrą. Bet vasarą mama netikėtai išsiuntė vaiką pas tolimą giminaitį į Čečėniją, kad jo nebūtų Maskvoje tuo metu, kai ji bylinėsis su buvusiu vyru dėl buto. Iš pažiūros puikiai prisitaikęs Ibrahimas moteriai šiuo metu nebūtų pagelbėjęs – jai norėjosi matyti nelaimingą vaiką, kenčiantį nuo išgamos tėvo. Mat ji siekė pasirodyti esanti rūpestinga motina, dėl sūnaus daranti viską, kas įmanoma. Po pusantrų metų moteris vėl atėjo pas mus, prašydama priimti sūnų atgal. Berniukas buvo užtelėjęs ir fiziškai labiau subrendęs, tačiau moksle beviltiškai atsilikęs. Priėmėme jį, bet niekuo nebegalėjome padėti.

Laimei, ne visi tėvai tokie.

Pirmaisiais centro gyvavimo metais tėvai atvedė pas mus šešiametį Ilją, prašydami parengti jį mokyklai. Pradžioje berniukas susigūžęs sėdėdavo ant kėdės kraštelio kietai sučiauptomis lūpomis. Tačiau jis pasirodė esąs nepaprastai gabus ir viską labai greitai perprantantis, nors vis dar sunkiai bendravo tiek su vaikais, tiek su vyresniaisiais. Vieną dieną žiemai baigiantis mūsų Iljos mokytoja iki ašarų susigraudino pamačiusi, kaip jis priėjo prie nepažįstamo berniuko, čiužinėjančio nuo kalvelės, ir pasiūlė jam kartu nučiuožti savo rogutėmis.

Kad sulaukėme tokios sėkmės, garbė tenka ne mums vieniems. Didžiausias čia Iljos mamos nuopelnas. Ji su sūnumi žaisdavo, aptardavo įvairiausias temas, atnešdavo mums jo piešinių ir prašydavo pakomentuoti, stengdavosi pasinaudoti mūsų patarimais ir specialistų teikiama psichologine pagalba. Moteris draugiškai bendravo su visais, kurie norėdavo jos sūnui pagelbėti, ir visiems sužadindavo šiltus

jausmus. Tai padėjo Iljai įveikti sunkumus, kilusius iš dalies dėl jo kaip pabėgėlio statuso, iš dalies dėl savito charakterio.

Ką turime atminti

Kiekvieno pabėgėlio gyvenimui būdingi ir kiti du F. Aherno minėti rizikos veiksniai netektys ir nepritekliai. Vaikai praranda namus, įprastus daiktus, draugus, o kartais net tėvus ir artimus giminaičius. Vaikų reakcija į tokias netektis priklauso nuo jų raidos pakopos ir potencialaus gebėjimo atsigauti, bet labiausiai – nuo amžiaus. F. Ahernas pateikia duomenų, kurie rodo, kad traumuojančiomis aplinkybėmis dar labiau išryškėja ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurie ir taip itin prisirišę prie tėvo ir motinos, saitai su tėvais.

Į mus kreipėsi pagalbos mama, kurios keturmetis sūnus pradėjo elgtis kaip keliolikos mėnesių mažylis, Berniukas laikėsi įsitvėręs mamos, reikalavo, kad ji visur nešiotųsi, o jos paliktas verkdamas. Toks vaiko elgesys moterį nepaprastai slėgė, mat ji puikiai prisiminė, kad anksčiau sūnus buvo ne pagal amžių subrendęs: galėjo suskaičiuoti iki dvidešimties, mokėjo skaityti, buvo gana socialus ir savarankiškas. Moteris tiesiog nežinojo, ką daryti: griežtai kalbėdavo su sūnumi, bausdavo jį ir tuoj pat susigėsdavo dėl tokio savo elgesio. O visų liūdniausia, kad ją visiškai išsekino pastangos susikalbėti su vaiku. Ji baiminosi, kad sūnus jau niekuomet nebebus toks kaip anksčiau. Kai moteris sužinojo, kad regresija yra dažnas, ypač tarp mažų vaikų, atsakas į stresą, jai labai palengvėjo, ir ji ėmė su malonumu tenkinti sūnaus poreikį būti šalia mamos.

Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikus stresas irgi gali labai pakeisti. Jie tampa liguistai jautrūs, šiurkštūs, prastos nuotaikos, gali imti blogiau mokytis. Tokiu atveju tėvai paprastai skundžiasi, kad su vaikais neįmanoma susikalbėti, kad jie nesuvaldomi. Mamos tokį elgesį paprastai aiškina šeimos tėvo nedėmesingumu arba kad jo nėra šalia vaikų. Jos mano, kad su vaikais reikia elgtis kuo griežčiau, tačiau iš tiesų jiems reikia daugiau švelnumo ir dėmesio.

Paaugliai į stresą reaguoja panašiai kaip ir suaugusieji – praranda savitvardą ir nesuvokia, ką daro. Juos persekioja socialinės atskirties baimė. Paauglių elgesys gali būti labai nepastovus. Ar dar prisimenate Achmedą su Tamila?

“Civilinės pagalbos” darbuotojai kaipmat pajusdavo, kad atvažiavo Achmedas: jis arba pradėdavo muštis, arba pravirkdydavo myliną merginą, arba, jei šios tuo metu nebūdavo, imdavo kabinėtis prie mažesnių vaikų. Jis visur buvo matomas ir girdimas. Buvo impulsyvus ir, regis, niekada nepagalvodavo prieš ką nors darydamas. Atrodė, kad jam į viską nuspjauti, kad suaugusieji jam išvis nerūpi. Kad Achmedas nepaprastai jautrus, supratome tik tada, kai kartą jo mama žadėtu laiku negrįžo iš Čėčėnijos. Niekas net nežinojo, ar ji dar gyva. Achmedas negalėjo suvaldyti nerimo, bėgiojo pirmyn atgal po klasę ir neįstengė kalbėti apie nieką daugiau, tik kaip pasitiks kitą traukinį iš Čėčėnijos. Jo sesuo Tamila elgėsi visiškai kitaip. Ji užsidarė savyje, atrodė apatiška ir abejinga.

Išvada

Potrauminis stresas paveikia visą asmenybę. Nukentėjusysis jaučiasi taip, tarsi visame pasaulyje būtų nesaugu gyventi. “Mūsų gyvenimo samprata žlunga” (Greening, p. 93), todėl suteikdami pagalbą kenčiantiems nuo potrauminio streso neturėtume tenkintis vien tuo, kad disadaptacijos simptomai įveikti. Reikia atkurti palankų vaiko požiūrį į žmones ir pasaulį, gebėjimą tame pasaulyje gyventi ir aktyviai veikti.

Mes puikiai suvokiame tikrąją padėtį: pabėgėlių vaikams specialistai nelengvai prieinami, jie nedažnai sulaukia kvalifikuotos pagalbos. Vis dėlto tikimės, kad aprašytoji patirtis padės mokytojams ir administratoriams, kurie stengiasi integruoti

pabėgėlius į savo klases ir mokyklas. Juk tokių mokyklų ne taip jau mažai, nes Čečėnijos Respublika – ne vienintelis Rusijoje “karštasis” taškas, o Rusija – ne vienintelė šalis, kurioje vyksta prievartinė etninių gyventojų migracija. Pasistenkime pabėgėlių vaikus suprasti ir jiems padėti.

Literatūra

Ahern, F. (1993). Socialnaja rabota s detmi bežencev. In *Teorija i praktika socialnoj raboty: Otečestvennyj i zarubežnyj opyt* (p. 281-287). Moskva: Tula.

Čerepanova, E. (1997). *Psichologičeskij stress*. Moskva: Akademija.

Čerkasskaja, L. (1992). *Rabota s bežencami iperemeščennymi licami*. Moskva.

Greening, G. (1994). Posttravmatičeskij stress s poziciji egzistencialnogumanističeskoj psichologiji. In *Voprosy psichologiji*. Moskva.

Vygotsky, L. (1984). Krizis 7 let. In *Sobranije sočinenij v šesti tomach, t. 6* Moskva: Pedagogika.

*Anna Veršok – Maskvos pabėgėlių vaikų integravimo ir ugdymo centro psichologė.
1996-2000 m. šios įstaigos direktorė.*
